

Το άνοιγμα του σχολείου στην πολυγλωσσία και τον πολυπολιτισμό: Περίπτωση διαθεματικής προσέγγισης

Ευαγγελία Καγκά, *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

Περίληψη

Μια από τις δράσεις της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής που συμβάλλει στη βελτίωση της κατανόησης και γνωριμίας των πολιτιστικών αγαθών των διαφόρων λαών είναι το πρόγραμμα «Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των γλωσσών και των πολιτισμών».

Το πρόγραμμα αυτό, μέσα από την αξιοποίηση της πολιτισμικής πολυμορφίας και της πολυγλωσσίας, ευαισθητοποιεί τους μαθητές στη διαφορετικότητα των γλωσσών ως προς το άκουσμα, τη γραφή, τη δομή, τη σύνταξη της γλώσσας κτλ., με στόχο οι μαθητές να είναι σε θέση να εξοικειώνονται σταδιακά, γλωσσικά και πολιτισμικά με περισσότερες της μιας γλώσσες.

Με την έναρξη της τρίτης χιλιετίας το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, της πληροφορίας και της κουλτούρας, καθώς και η ελεύθερη διακίνηση των πολιτών διαμορφώνουν νέα κοινωνικά δεδομένα και νέες εκπαιδευτικές πραγματικότητες. Το άνοιγμα των τοπικών κοινωνιών προς την κατεύθυνση μιας παγκόσμιας πολυγλωσσικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας υπαγορεύει μια εκπαίδευση ανθρώπων ικανών να συνυπάρχουν ειρηνικά και ισότιμα με τους άλλους, να σέβονται τη γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα, αλλά και παράλληλα να διατηρούν την εθνική πολιτισμική τους ταυτότητα.

Συνεπώς, μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία θα πρέπει να αναπτύσσεται στους μαθητές πολυγλωσσική και πολυπολιτισμική ικανότητα, η οποία θα συμβάλλει όχι μόνο στην εξοικείωση με άλλες γλώσσες και μη οικείους

**Η κ. Καγκά είναι Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.*

πολιτισμούς, αλλά και στην υιοθέτηση ενός κώδικα επικοινωνίας που να ανταποκρίνεται στην ποικιλόμορφη πραγματικότητα.

Η κατάρριψη των στερεοτύπων, η ανάπτυξη θετικών συμπεριφορών απέναντι σε αλλόγλωσσους και αλλοεθνείς, η ανακάλυψη του εαυτού μέσα από τον άλλον, η ανάπτυξη γλωσσικών και κοινωνικών δεξιοτήτων συγκροτούν την προστιθέμενη αξία της απόκτησης της πολυδύναμης αυτής ικανότητας.

Το «Eveil aux langues» («Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των γλωσσών και των πολιτισμών») είναι ένα διαθεματικό – διαπολιτισμικό πρόγραμμα του Συμβουλίου της Ευρώπης στο οποίο συμμετέχουν 24 χώρες.

Η Ελλάδα συμμετέχει με δραστηριότητες εφαρμογής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση έχοντας ως εταίρους την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Πολωνία, την Κροατία, την Τσεχία και τη Ρωσία.

Σκοπός

Η συμβολή στη δημιουργία αλληλέγγυων κοινωνιών, γλωσσικά και πολιτισμικά πλουραλιστικών. Η ανάπτυξη αρχών που χαρακτηρίζουν το δημοκρατικό πολίτη, όπως σεβασμός στις ανθρώπινες αξίες, συμπεριφορά ανεκτικότητας, αποδοχή των γλωσσικών και πολιτισμικών διαφορών, ικανότητα να ζει και να συνδιαλλάσσεται με τους άλλους.

Γενικοί στόχοι

- Η απόκτηση δύο ικανοτήτων: α) ικανότητα να ζει κάποιος αρμονικά σε μια πολυγλωσσική και πολυπολιτισμική κοινωνία και β) ικανότητα να μαθαίνει γλώσσες.
- Η προώθηση δράσεων υποστήριξης της γλωσσικής και πολιτισμικής ποικιλομορφίας κατά την εκπαιδευτική διαδικασία.
- Η καλλιέργεια δεξιοτήτων με στόχο την ενθάρρυνση για τη δια βίου εκμάθηση των γλωσσών.

Ειδικοί στόχοι

- Η ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στη διαφορετικότητα των γλωσσών και των πολιτισμών, ώστε οι μαθητές να αποκτήσουν κίνητρα για την οικειοποίηση περισσότερων της μιας γλωσσών και την κατανόηση ξένων πολιτισμικών στοιχείων.
- Η ανάπτυξη στρατηγικών επικοινωνίας και μάθησης.
- Η ανάπτυξη μιας γλωσσικής κουλτούρας που θα συντελέσει στην κατανόηση του πολυγλωσσικού και πολυπολιτισμικού «κόσμου».

Λειτουργικοί στόχοι

- Να αναπτύσσει ο μαθητής ενδιαφέρον και περιέργεια για τη δομή και τη λειτουργία των γλωσσών συμπεριλαμβανομένης και της μητρικής.
- Να συνειδητοποιεί ο μαθητής ότι ανάμεσα στις γλώσσες υπάρχουν όχι μόνο διαφορές, αλλά και ομοιότητες.
- Να ασκηθεί ο μαθητής στα ακούσματα διαφόρων γλωσσών.
- Να αναγνωρίζει ακουστικά τις ομοιότητες ανάμεσα σε λέξεις διαφορετικών γλωσσών.
- Να αναγνωρίζει και να απομνημονεύει στοιχεία γραπτά ή ηχητικά μιας μη οικείας γλώσσας, καθώς και να τα συγκρίνει με στοιχεία της μητρικής του γλώσσας.
- Να χρησιμοποιεί συνδυασμούς αναφοράς αναγκαίους για μια μεταγλωσσική προσέγγιση.
- Να επικοινωνεί, μερικώς, απόντος κοινού γλωσσικού κώδικα.

Θεματολογία

Η δημιουργία του εκπαιδευτικού υλικού στηρίχτηκε στη διεθνή εμπειρία, σε σχετική με το θέμα βιβλιογραφία, καθώς και σε ανάλογες δραστηριότητες προσαρμοσμένες στις ανάγκες της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Κύριο χαρακτηριστικό του υλικού αυτού είναι η ευέλικτη δομή του και το εύληπτο περιεχόμενό του που επιτρέπει να χρησιμοποιείται από το διδάσκοντα ως κείμενο αναφοράς και ως πηγή ερεθισμάτων για εμπλουτισμό με άλλες δραστηριότητες κατά την κρίση του διδάσκοντος και των μαθητών.

Το εκπαιδευτικό υλικό για μαθητές και διδάσκοντες περιλαμβάνει τις παρακάτω θεματικές ενότητες:

- 1^η ενότητα:* Ευαισθητοποίηση των μαθητών στη γλωσσική και πολιτισμική ποικιλία.
- 2^η ενότητα:* Καλλιέργεια θετικών στάσεων απέναντι στη γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα. Συνειδητοποίηση των εννοιών της πολυγλωσσίας

και της πολυπολιτισμικότητας.

3^η ενότητα: Προφορικός λόγος (Α' και Β' μέρος). Εξοικείωση με το άκουσμα διαφόρων γλωσσών.

4^η ενότητα: Συνειδητοποίηση της παρουσίας γλωσσών στο σχολικό και κοινωνικοοικογενειακό περιβάλλον.

5^η ενότητα: Γραπτός λόγος (Α' και Β' μέρος).

6^η ενότητα: Συνειδητοποίηση της ποικιλομορφίας των γλωσσών.

Ανάπτυξη της ικανότητας «αποκωδικοποίησης» των γλωσσών.

Ανάπτυξη στρατηγικών συσχέτισης της μιας γλώσσας με τις άλλες και με τη μητρική.

Μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Το πρόγραμμα αυτό στηρίζεται εξ ολοκλήρου στην ενεργητική μάθηση. Μέσα από βιωματικές δραστηριότητες όπως: παιχνίδια ρόλων, δραματοποίηση, δημιουργία κατασκευών, αφισών, ζωγραφική κτλ. οι μαθητές αναπτύσσουν πρωτοβουλίες, ελευθερία δράσης, αποκτούν δεξιότητες συνεργασίας και αλληλεγγύης, καλλιεργούν διαπροσωπικές σχέσεις και αναπτύσσουν σταδιακά *άμεσες* και *έμμεσες στρατηγικές* μάθησης.

Οι άμεσες στρατηγικές που αφορούν στην πραγματοποίηση διανοητικών διαδικασιών περιλαμβάνουν: στρατηγικές μνήμης, γνωστικές στρατηγικές και στρατηγικές αντιστάθμισης.

Οι έμμεσες στρατηγικές που αφορούν στη διαδικασία κατάκτησης της γλώσσας συμπεριλαμβανομένης και της μητρικής περιλαμβάνουν: μεταγνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές στρατηγικές.

Το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων εισάγει τους μαθητές στον πολυγλωσσικό και πολυπολιτισμικό κόσμο, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη σταδιακή απόκτηση της πολυγλωσσικής και πολυπολιτισμικής ικανότητας. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές έρχονται σε επαφή (ακουστική και οπτική) με διάφορες γλώσσες, συνειδητοποιούν ότι η γλώσσα είναι φορέας πολιτισμού, μαθαίνουν να παρατηρούν λεξιλογικά και μορφολογικά στοιχεία γλωσσών μη οικείων και τα συγκρίνουν με αυτά της μητρικής. Επίσης, μέσα από την επαναλαμβανόμενη «αμφίδρομη» χρήση γλωσσικών δανείων, δηλαδή τόσο στη μητρική όσο και στις άλλες γλώσσες, αντιλαμβάνονται την «αδελφосύνη» και την «αλληλεπίδραση» των γλωσσών και των πολιτισμών.

Επιπλέον, κάθε διδακτική ενότητα δίνει το έναυσμα στο διδάσκοντα να εφαρμόσει τη μέθοδο του *project*. Μέσα από αυτή την παιδαγωγική διαδικασία μάθησης οι μαθητές αναπτύσσουν ικανότητες διερεύνησης, παρατήρησης, ανακαλύπτουν νέες αξίες και γνώσεις, διαμορφώνουν στάσεις και πεποιθήσεις που συμβάλλουν στο σεβασμό και στην αποδοχή του «άλλου», του «διαφορετικού».

Ο εκπαιδευτικός του οποίου ο ρόλος είναι καθοδηγητικός, εμπνευστικός και

συμβουλευτικός σε συνεργασία με τους μαθητές καθορίζουν το σκοπό της εργασίας και σχεδιάζουν τις στρατηγικές προσέγγισης του θέματος. Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες. Ο εκπαιδευτικός παρακολουθεί τη διαδικασία, παρατηρεί τους μαθητές, παρεμβαίνει, όταν παρουσιάζεται ανάγκη, και τους ενθαρρύνει. Τέλος, οι μαθητές με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού αξιολογούν τη διαδικασία υλοποίησης του *project*, καθώς και τα αποτελέσματα.

Ως εκ τούτου κάθε διδακτική ενότητα είναι δομημένη με τέτοιο τρόπο ώστε τόσο ο εκπαιδευτικός όσο και ο μαθητής να έχουν άμεση επαφή με τη σύνδεση θεωρίας και πράξης.

Μια από τις καινοτόμες δραστηριότητες του προγράμματος αυτού είναι:

- A) Η δημιουργία ενός ντοσιέ (φακέλου) όπου οι μαθητές σε τακτά χρονικά διαστήματα καταγράφουν γλωσσικές και πολιτισμικές εμπειρίες που έχουν αποκτήσει μέσα στο σχολείο ή στο κοινωνικό περιβάλλον τους. Με τον τρόπο αυτό αφενός αναπτύσσουν κριτική σκέψη, υπευθυνότητα, αυτοκριτική, καλλιεργούν τη φαντασία τους, ασκούνται δημιουργικά, συνηθίζουν σε διαδικασίες αυτοαξιολόγησης και αφετέρου επιτυγχάνεται μια μύηση στον πλούτο των γλωσσών και των πολιτισμών μέσα από την οποία οι μαθητές προσεγγίζουν συναισθηματικά την εταιρότητα.
- B) Η δυνατότητα διαθεματικής προσέγγισης του εκπαιδευτικού υλικού. Οι μαθητές για την πραγματοποίηση των δραστηριοτήτων χρησιμοποιούν γνώσεις και δεξιότητες από άλλα γνωστικά πεδία, όπως π.χ. τη μητρική γλώσσα, την ιστορία, τη γεωγραφία, τη μελέτη περιβάλλοντος, την κοινωνική και πολιτική αγωγή, την αισθητική αγωγή.

Προοπτικές

Σε μια προπilotική εφαρμογή του «Eveil aux langues» (από Ιανουάριο έως Ιούνιο 2001) στο πλαίσιο της Α' ευρωπαϊκής πιλοτικής φάσης υλοποίησης του προγράμματος αυτού επελέγησαν 8 δημοτικά σχολεία του νομού Αττικής (τρία σχολεία της περιοχής Αμαρουσίου, 1 σχολείο της περιοχής Πεύκης, 1 σχολείο της περιοχής Νέου Ηρακλείου, 2 σχολεία της περιοχής Αθηνών και 1 σχολείο της περιοχής Περιστερίου) με συμμετοχή 24 δασκάλων της τρίτης, τετάρτης, πέμπτης και έκτης τάξης.

Για την επιλογή των ανωτέρω σχολείων δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση αφενός σε σχολεία με μικτό μαθητικό πληθυσμό και αφετέρου στην κοινωνική σύνθεση των συνοικιών, δηλαδή μικτές συνοικίες από άποψη πληθυσμού. Στη φάση αυτή το ενδιαφέρον μας εστιάστηκε περισσότερο στην ποιοτική προσέγγιση του προγράμματος και λιγότερο στην επιλογή αντιπροσωπευτικού δείγματος σχολείων.

Παρακάτω παρατίθεται απόσπασμα του εκπαιδευτικού υλικού το οποίο έχει παραχθεί για την εφαρμογή του προγράμματος «Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των γλωσσών και των πολιτισμών»¹.

¹. Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό στηρίχτηκε στο αντίστοιχο υλικό του Συμβουλίου της Ευρώπης και για την προσαρμογή του στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα εργάστηκαν οι: Ε. Καγκά και Ε. Τζόβα. Για την παραγωγή του ηχητικού υλικού εργάστηκε η Ε. Τζόβα.

2^η Διδακτική ενότητα

Γλωσσικό πορτρέτο

Διδακτικοί στόχοι

- Καλλιέργεια θετικών στάσεων απέναντι στη γλωσσική διαφορετικότητα.
- Συνειδητοποίηση της έννοιας της πολυγλωσσίας και της πολυπολιτισμικότητας.
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων διαπροσωπικής επικοινωνίας.
- Συναισθηματική προσέγγιση γλωσσών και πολιτισμών.

Εκπαιδευτικό υλικό

- Δραστηριότητα (1) για κάθε μαθητή.
- Κώδικας γλωσσών/ χρωμάτων σε μεγέθυνση για τον πίνακα (2).
- Δύο λευκά φύλλα: 1 για κάθε μαθητή/ 1 για κάθε ομάδα.
- Ένα μεγάλο λευκό φύλλο για τον πίνακα της τάξης.
- Κιμωλίες και μολύβια χρωματιστά.

Διάρκεια

3 διδακτικές ώρες (45').

Τρόπος εργασίας

Ατομικός / κατά ομάδες / συλλογικός.

Προτεινόμενη μεθοδολογική προσέγγιση

1^η φάση

Μοιράζεται σε κάθε μαθητή από μία φωτοτυπία του Φύλλου δραστηριοτήτων 1.

Τοποθετείται στον πίνακα της τάξης ο κώδικας γλωσσών-χρωμάτων, πιν. 2.

Καλείται ο κάθε μαθητής να συμπληρώσει το προσωπικό του φύλλο, χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα χρώματα σύμφωνα με τον κώδικα γλωσσών χρωμάτων (πιν. 2) που είναι τοποθετημένος στον πίνακα.

Ορίζεται από κοινού ο χρόνος λήξης, π.χ. 10'.

2^η φάση

Μοιράζεται στους μαθητές από ένα λευκό φύλλο.

Ζητείται από τους μαθητές: α) να ζωγραφίσουν ένα λουλούδι, β) να γράψουν σε κάθε πέταλο το όνομα της γλώσσας, γ) να χρωματίσουν το κάθε πέταλο σύμφωνα με τον κώδικα, δ) τέλος, να υπογράψουν το έργο τους.

Ορίζεται από κοινού χρόνος λήξης, π.χ. 15'-20'.

Όταν λήξει ο χρόνος, ο διδάσκων παίρνει τις ζωγραφιές των μαθητών.

Σχηματίζονται ομάδες τριών-τεσσάρων μαθητών.

Ο διδάσκων μοιράζει στην κάθε ομάδα τρεις ή τέσσερις ζωγραφιές-λουλούδια προσέχοντας να μην ανήκουν στα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας.

Κάθε ομάδα καλείται: α) να σχεδιάσει πέντε στήλες που να αντιστοιχούν στα πέντε χρώματα του πίνακα-κώδικα, β) να γράψει στην κατάλληλη στήλη τις γλώσσες που παρουσιάζονται στις ζωγραφιές-λουλούδια των συμμαθητών της και να σημειώσει τον αριθμό της συχνότητας με την οποία παρουσιάζεται η κάθε γλώσσα.

Ορίζεται χρόνος λήξης της δραστηριότητας.

3^η φάση

Όταν οι ομάδες τελειώσουν, ο διδάσκων σχεδιάζει στον πίνακα της τάξης τις πέντε στήλες και τις συμπληρώνει με τη βοήθεια των μαθητών, ενθαρρύνοντάς τους να ανταλλάξουν απόψεις, να εκφράσουν επιθυμίες, συναισθήματα, κρίσεις, π.χ. «τι σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση;», «γιατί, κατά τη γνώμη σας, η τάδε γλώσσα εμφανίζεται πολύ συχνά, σπάνια, κτλ.».

Ο διδάσκων προτρέπει, παρακινεί τους μαθητές: α) να ζωγραφίσουν το «Λουλούδι της τάξης» τους σ' ένα πολύ μεγάλο φύλλο, β) να χρωματίσουν τα πέταλα σύμφωνα με τον κώδικα χρωμάτων, γ) να γράψουν μέσα στα πέταλα τα αντίστοιχα ονόματα των μαθητών (Σημείωση: αν υπάρχει η δυνατότητα, θα μπορούσε να κολληθεί η φωτογραφία του κάθε μαθητή).

Προτείνεται το έργο να στολίσει την τάξη.

Σημείωση

Αντί για το «Λουλούδι της τάξης» μπορεί να γίνει το «Μπουκέτο της τάξης». Σ' αυτήν την περίπτωση θα υπάρχουν πέντε λουλούδια που θα αντιστοιχούν στα χρώματα.

Φύλλο δραστηριοτήτων 1

44

Η γλώσσα/ οι γλώσσες που μιλώ:.....
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που καταλαβαίνω αλλά δεν μιλώ:.....
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που έχω ακούσει αλλά δεν μιλώ:.....
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που έχω δει γραμμένες αλλά δεν μιλώ:.....
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που θα ήθελα να μιλώ, να γράφω, να καταλαβαίνω:.....

Γράψε το όνομά σου ή ζωγράφισε
το πορτρέτο σου ή κόλλησε τη
φωτογραφία σου.

Πίνακας γλωσσών και χρωμάτων 2

Γλώσσες	Χρώματα
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που μιλώ	κόκκινο
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που καταλαβαίνω αλλά δεν μιλώ	κίτρινο
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που έχω ακούσει αλλά δεν μιλώ	καφέ
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που έχω δει γραμμένες αλλά δεν μιλώ	μπλε
Η γλώσσα/ οι γλώσσες που θα ήθελα να μιλώ, να γράφω, να καταλαβαίνω	πράσινο

Μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μεγέθυνση για τον πίνακα της τάξης.

Προτάσεις για καινοτόμες προσεγγίσεις του εκπαιδευτικού υλικού

«το γλωσσικό μου ημερολόγιο»

«η γλωσσική μου ταυτότητα»

«το διαβατήριο των γλωσσών»

Το «γλωσσικό μου ημερολόγιο» είναι το προσωπικό «αρχείο», ένας ατομικός φάκελος (dossier) του κάθε μαθητή.

Ο μαθητής, καθ' όλη τη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος επιλέγει και συλλέγει με κριτικό τρόπο δείγματα της δουλειάς του, με στόχο το συστηματικό εμπλουτισμό του «γλωσσικού του ημερολογίου».

Στον ατομικό αυτό φάκελο:

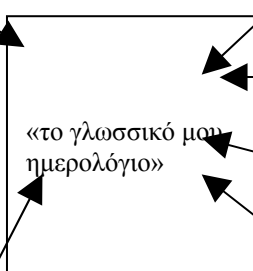
- 1) Καταγράφεται η σταδιακή ανάπτυξη της πολιτισμικής συνείδησης των μαθητών.
- 2) Παρέχεται στους μαθητές η δυνατότητα να παρακολουθήσουν την εξέλιξη της γνωστικής αλλά και συναισθηματικής προσέγγισης μη οικείων γλωσσών και πολιτισμών.

Με τη χρήση του φακέλου αυτού, «του γλωσσικού ημερολογίου», ενθαρρύνονται η αυτοαξιολόγηση και η αυτονομία των μαθητών.

Δημιουργικές

συνθετικές εργασίες

Αυθεντικά κείμενα γραπτού και προφορικού λόγου (εφημερίδες, περιοδικά, τραγούδια κτλ.) από το οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον

Παραγωγές του μαθητή (δραστηριότητες, ζωγραφιές, κτλ.)

Εκπαιδευτικό υλικό

Αφηγήσεις, προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις

Ερωτηματολόγια

Φύλλο αξιολόγησης της 2^{ης} διδακτικής ενότητας

Αξιολόγηση του υποστηρικτικού υλικού	1	2	3	4	5
Το υποστηρικτικό υλικό ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μαθητών					
Το περιεχόμενο του υποστηρικτικού υλικού είναι ενδιαφέρον					
Η προτεινόμενη διδακτική προσέγγιση ευαισθητοποιεί τους μαθητές					
Οι προτεινόμενες δραστηριότητες δίνουν κίνητρα στους μαθητές για την ενεργή συμμετοχή τους					
Το υποστηρικτικό υλικό είναι εύκολο στη χρήση του					
Το υποστηρικτικό υλικό ανταποκρίνεται στους διδακτικούς στόχους της ενότητας					
Ο χρόνος είναι επαρκής για τις προτεινόμενες δραστηριότητες					

(Σημειώστε από το 1= πάρα πολύ θετικό ως το 5= πάρα πολύ αρνητικό)

Παρατηρήσεις

Δυσκολίες που παρουσιάστηκαν α) από το διδάσκοντα:
β) από τους μαθητές:

Προτάσεις α) από το διδάσκοντα:
β) από τους μαθητές:

Βιβλιογραφία

- Candelier, M. (1996). Pour que l'école favorise le pluralisme linguistique, il faut que l'on le veuille vraiment. *Les langues Modernes*, 90, 21-28.
- Candelier, M., Dumoulin, B., & Koishi, A. (1999). *La diversité des langues dans les systèmes éducatifs des Etats membres du Conseil de la coopération culturelle – Rapport d'enquête préliminaire*. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
- Candelier, M. (2000). *L'introduction de l'éveil aux langues dans le curriculum – Annexes au rapport d'atelier*. Gratz, 29/2/00 – 4/3/00.
- Γεωργογιάννης, Π. (1997). *Θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.

- Θεοφιλίδης, Χρ. (1997). *Διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μάρκου, Γ. (1996). *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Γ. Γ. Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Μάρκου, Γ. (1996). *Η πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής κοινωνίας, η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Γ. Γ. Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Ματσαγγούρας, Η. (1997). *Στρατηγικές διδασκαλίας*: Gutenberg.
- Μπαγάκης, Γ. (2001). *Εμπειρίες και σκέψεις εκπαιδευτικών για τα προαιρετικά εκπαιδευτικά προγράμματα, Πολιτιστικά, Περιβαλλοντικά, Comenius, Κινητικότητα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μπαγάκης, Γ. (2001). *Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σχολείου*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παππάς, Α. (1998). *Διαπολιτισμική παιδαγωγική και διδακτική*. Τόμος Α'. Αθήνα.
- Perrenoux, Ph. (1997). *Construire des compétences dès l'école*. Paris: ESF.

*Υποβολή άρθρου, 17 Ιουλίου 2001